

УДК 304.44(477.83-25)“1941/1945”:050=161.2

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ЛЬВІВ 1941–1944 рр.
(за матеріалами української періодики з фондів Наукової бібліотеки
Львівського національного університету імені Івана Франка)

Анелія СОЛОВЙОВА

*Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка,
вул. Драгоманова, 5, м. Львів, 79601, Україна, тел. (032) 239-45-02*

За матеріалами української преси періоду німецької окупації розглянуто літературне, театральне і загалом культурне життя українців Львова у 1941–1944 рр. Наголошено на важливості періодичних видань (особливо щомісячника “Наші дні”) як джерела до вивчення літературно-мистецької діяльності українців у Львові та Галичині під час Другої світової війни.

Ключові слова: українська періодика, українське культурне життя, Львів, Друга світова війна, часопис “Наші дні”.

Серед сторінок української історії, замовчуваних протягом тривалого часу, є й період життя українського міста Львова під німецькою владою за часів Другої світової війни. Деякі західноукраїнські політики, які тишили себе надіями на те, що Україна в результаті цієї війни зможе здобути незалежність, скоро переконались у протилежному. Нацисти не мали потреби маскувати свої плани щодо встановлення “нового порядку”. Включивши Галичину до Генерал-губернаторства, Адольф Гітлер без зайвої дипломатії писав ще в січні 1941 р.: “Після нашої перемоги в цій війні можна буде зробити м’ясний фарш з поляків, українців та всіх інших, хто досі плується у нас під ногами”¹. Цю політику почали планомірно здійснювати відразу після вступу німецьких військ на територію України: закриття вищих навчальних закладів, бібліотек тощо. У 1942 р. запровадили практику щорічного поновлення дозволу на продовження діяльності в галузі літератури, журналістики, образотворчого, театального мистецтва, музики. Було закрито всі музеї Львова, з їхніх фондів окупанти вивезли до Німеччини багато шедеврів. Народні і професійні школи, на які була переорієнтована освіта, мали готувати робочу силу для праці в промисловості і сільському господарстві. Замість вищих навчальних закладів були відкриті так звані вищі державні фахові курси з медицини, ветеринарії, агрономії, лісового господарства. Зменшилася кількість гімназій – у Львові їх було дві, дуже обмеженим став доступ до середньої освіти дівчат. Почав змінюватися навіть зовнішній вигляд Львова: стали зникати не лише українські написи назв вулиць, самі назви стали німецькими. І все ж Галичина опинилася у сприятливіших умовах, аніж решта української території. Передусім, Генерал-губернаторство мало статус, так би мовити, не окупованої території, а було безпосередньо підпорядковане Рейхові як його складова частина. Там були більші можливості для розвитку культурного життя, ніж у Райхскомісаріаті Україна, де було заборонено створювати культурні товариства та проводити публічні збори. Ми знаємо долю Спілки українських письменників та журналу “Літаври”, газети “Український голос”, що стояла на національних позиціях, загибель багатьох діячів української культури².

¹ Гунчак Т. Втрати українців під час Другої світової війни // *Сучасність*. – 1992. – Чис. 7. – С. 32.

² Пльницький М. *Драма без катарсису*. – Львів, 1999. – С. 79.

Літературний критик Григорій Костюк, якому в 1943 р. вдалося переїхати з Києва до Львова, так характеризує ситуацію в обох містах: “Те, що я побачив, пізнав і відчув у Львові, мене дуже приємно вразило. Незважаючи на офіційно наявну і чинну окупаційну німецьку владу, Львів жив як справжнє українське місто. Це було непорівнянне з тим, що ми мали в Києві. [...] Для мене, після київського безпросвітства й терору гестапо, це виявився зовсім інший несподіваний світ”³.

Насправді німецька влада не була такою безсторонньою до того, чим займалися творчі спілки: для проведення будь-якої культурної акції потрібний був дозвіл гестапо. Нацистська цензура особливо суворо ставилася до праць наукового характеру, зокрема тих, що стосувалися історії України. Особливо ретельно цензура слідувала за тим, щоб на шпальтах газет не з’явилося жодних матеріалів про рух опору, діяльність антинімецького підпілля. Німецьким книгарням повністю забороняли продавати політичну літературу⁴.

І все ж, це видається незбагненим і парадоксальним явищем: літературне культурно-мистецьке життя Львова в період німецької окупації було надзвичайно активним і насиченим подіями загальнонаціонального значення. На теренах Галичини, що входила до складу Генерал-губернаторства, попри всі ускладнення, змогло аж до кінця німецької окупації протриматися “Українське видавництво” (Краків–Львів), у Львові зміг діяти літературно-мистецький клуб, що згуртував навколо себе творчі спілки. Силою обставин Львів знову став “П’ємонтом” культурного життя понівеченої України.

Для українців видавалася щоденна газета “Львівські вісті”, для поляків – “Gazeta Lwowska”. Обидві газети були під контролем німців і, звичайно, публікували офіційну інформацію та пропагандистські матеріали окупаційної влади.

Легальна українська преса – практично єдине джерело вивчення культурного життя на західноукраїнських землях у роки німецької окупації (1941–1944). Дзеркалом літературно-мистецького життя Львова періоду німецької окупації є місячник “Наші дні” – у багатьох відношеннях унікальне періодичне видання, яке треба високо оцінити з огляду на зміст та поліграфічний рівень, зважаючи на час, коли воно виходило. Отже, можна сказати, що літературно-мистецький Львів періоду німецької окупації ми бачимо, передусім, крізь призму “Наших днів”. Цей журнал, при всіх недоліках, що він мав і мусив мати в такі часи, відбивав назагал все, що діялося тоді в українській літературі, мистецтві, театральному житті та музиці, а подекуди – і в ділянці науки, і був єдиним виданням, де сконцентрувалися всі культурно-творчі сили.

Журнал “Наші дні” виходив з грудня 1941 р. по травень 1944 р. Редактором була М. Струтинська. З редакцією співпрацювали Д. Гуменна, Н. Королева, Ю. Косач, Ю. Липа, Д. Любченко, Т. Осьмачка, Ю. Тарнавський, Ю. Шерех-Шевельов та багато інших. Співробітники часопису вважали своїм обов’язком легальним чином боронити українські інтереси в умовах німецької дійсності. На сторінках “Наших днів” знаходили публікації з усіх галузей гуманітарних знань.

Літературне життя Львова відображав не тільки журнал “Наші дні”, літературні твори друкувалися також на сторінках журналів “Малі друзі” та “Дорога”. Журнали були підпорядковані “Українському видавництву” і призначалися для дітей, друкуючи

³ Костюк Г. *Зустрічі і прощання*. – Едмонтон; Торонто, 1998. – Кн. 2. – С. 115.

⁴ Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип. 3/4. – С. 200.

на своїх сторінках народні казки, оповідання на історичну тематику, поезії Т. Шевченка, Лесі Українки та ін., які мали виховати молоде покоління в національному дусі. До названих видань варто долучити й книгознавчий журнал “Українська книга” під редакцією Є.-Ю. Пеленського. Це був часопис високого культурного рівня, що гідно репрезентував українське книгознавство в європейському світі⁵. Львівські літератори також часто виступали на сторінках газети “Краківські вісті”, зокрема в тижневиках під цією ж назвою, в якому друкувалися статті на літературні теми, рецензії на видання, що виходили у Львові, Празі, Варшаві тощо.

Широко розгорнулося книговидання. Сьогодні здається майже неймовірним, що в умовах жорстокої німецької окупації можна було здійснити таку велику кількість книжкових видань. Так, за даними “Енциклопедії українознавства” (т. 9, с. 3405) лише за 1942–1943 рр. вийшло 212 неперіодичних видань, з них дві третини – у Львові.

Було продумано цітку програму, яка охоплювала публікацію творів (іноді навіть повні зібрання) класиків українського письменства (І. Вишенський, І. Франко, В. Стефаник, Ю. Федькович та ін.), книг письменників, репресованих більшовиками (М. Зеров, В. Підмогильний, Г. Косинка, О. Влизько, В. Гжицький, О. Слісаренко, М. Куліш); творів сучасних письменників, серед яких: “Сучасникам” Т. Осьмачки, “Вибрані поезії” Є. Маланюка, “Прокляті роки” Ю. Клена, “Терпке вино” Б. Нижанківського, “Вибрані поезії” С. Гординського, “Звіролови” Івана Багряного та ін.

Подією в літературному житті того часу стала поява літературно-критичних праць М. Зерова “До джерел”. Наукову вартість досі зберігають праці Є.-Ю. Пеленського “Овідій в українській літературі” та “Шевченко і Галичина”, М. Возняка “Маркіян Шашкевич”, В. Радзиковича “Нарис історії української літератури” та ін.

Розвиткові літературного життя, особливо в такій ділянці, як книговидання, сприяло право “Українського видавництва” на видання підручників, що зміцнило його матеріальну базу. Активізацію літературного процесу викликали й літературні конкурси, журі яких присуджувало премії за кращі твори в галузі поезії, прози та драматургії. Серед інших такі премії одержали Юрій Липа за п’єсу “Король Гаїті”, Тодось Осьмачка за збірку поезій “Сучасникам”, Наталена Королева за книгу “Легенди старокіївські” та ін.

У Львові було створено спілку письменників, яка діяла в рамках Літературно-мистецького клубу (на вулиці Підвальній, 3, де до війни була редакція польськомовної єврейської газети “Chwila”). Спілка об’єднувала 32 письменників. Її головою обрали колишнього молодомузівця Василя Пачовського, його заступниками були Ярослав Цурковський та Ростислав Єндик. Звичайно, далеко не всі українські письменники, які були на той час у Львові, виявляли творчу активність. І, мабуть, не тільки тому, що часто друкувалися в роки більшовицького правління, а й чисто з особистих причин та політичних поглядів. До Львова різними шляхами прибували письменники зі Східної України й активно включалися у творче життя.

Так, у 1942 р. прибув Тодось Осьмачка, і незабаром у літературно-мистецькому клубі відбувся його творчий вечір. Нестерпні умови життя, загибель багатьох колег – талановитих письменників, наклали важкий відбиток на психіку Т. Осьмачки, і він уже до кінця життя не міг знайти душевної рівноваги, але зумів талановито відтворити жахи епохи, в якій довелося жити. На сторінках місячника “Наші дні” було опубліковано уривок з “Думи про Зінька Самгородського” – отамана, який очолив боротьбу

⁵ Пеленський Є.-Ю. *Життєписно-бібліографічний нарис*. – Львів, 1994. – С. 31.

селян проти більшовиків, та інші поезії. В “Українському видавництві” вийшла збірка “Сучасникам”, до якої ввійшли “нелегальні” вірші поета.

Ще одним письменником, приїзд якого до Львова викликав резонанс львівської літературно-мистецької громадськості, був Аркадій Любченко. У Львові його вже знали, оскільки він приїздив сюди ще до війни, і вже тоді викликав до себе симпатію львівських літераторів. У журналі “Наші дні” за 1943 р. (чис. 5) Іван Керницький опублікував свою розповідь про Аркадія Любченка – статтю “З Аркадієм Любченком у Моршині”. Тут же було опубліковано ще й спогад-новелу самого А. Любченка про М. Хвильового – “Його таємниця”.

Подією в культурному житті міста стали також організовані силами художників шість виставок з різних ділянок образотворчого мистецтва. В трьох із них взяли участь як відомі майстри, так і талановиті початківці: П. Андрусів, В. Баляс, Є. Божик, О. Винницький, О. Курилас, Я. Музика, А. Манастирський, М. Радиш, Р. Турик та багато інших художників, графіків, скульпторів. Ці виставки засвідчили чималий розвиток українського образотворчого мистецтва. У 1942 р. великий суспільний резонанс викликала меморіальна “Виставка 4-х” – виставка видатних майстрів української культури, художників П. Ковжуна, О. Новаківського, І. Труша, П. Холодного, життя і творчість яких були тісно пов’язані зі Львовом і Галичиною. Успішно у 1943 р. відбулася в місті й виставка робіт О. Кульчицької, присвячена 35-річчю діяльності художниці.

У ті роки у Львові існувала мистецько-промислова школа з відділами олійного малярства, графіки, різьби, текстильним та керамічним. Працювали там такі митці: Осінчук, як директор, Бутович і Баляс у відділі графіки, Мухін у відділі різьби, Малюца і Манастирський в текстильному відділі. Цій школі у “Наших днях” присвятили великий репортаж, ілюстрований працями учнів.

З-поміж багатьох публікацій, що висвітлювали літературно-мистецькі події, вирізняються статті, присвячені діяльності Українського театру, заснованого у липні 1941 р. Цей театр займав визначне місце у мистецькому житті Львова, хоча діяв у межах, які диктувала окупаційна німецька влада. Незважаючи на підпорядкування німецькій адміністрації (відділу пропаганди і фінансів міського старости), керівництво театру залишалося українським, на чолі з директором А. Петренком і художнім керівником В. Блавацьким. За вимогою окупаційної влади назву Український театр м. Львова змінили на Львівський оперний театр (ЛОТ). Він складався з чотирьох підрозділів: опери, оперети, балету і драми. Протягом 1941–1944 рр. у театрі працювало майже 600 осіб мистецького й адміністративного складу. Оркестр театру складався з 85 музикантів, хор – з 58 співаків⁶. У 1941–1943 рр. у театрі відбулося 43 прем’єри, з них 12 опер, 6 оперет, 5 балетів, 20 драматичних п’єс різних жанрів.

Найбільшим успіхом творчого колективу Львівського оперного театру стала діяльність його драматичного підрозділу, бо до нього увійшли професійні актори театру ім. Лесі Українки. Крім того, до трупи долучилися багато співаків, драматичних акторів, балетмейстерів, музикантів зі Східної України. Так, до складу театру увійшов зі своїм балетом визначний балетмейстер Б. Вігілев. У 1942 р. до Львова прибули відомий режисер й актор Й. Гірняк з дружиною О. Добровольською, які активно включились у творчий процес. Для свого першого виступу Й. Гірняк обрав головну роль у комедії М. Куліша “Мина Мазайло”, прем’єра якої відбулася 2 травня 1942 р. Художнє оформлення здійснив талановитий сценограф М. Радиш. З цього приводу

⁶ Український театр міста Львова // *Наші дні*. – 1941. – Чис. 1. – С. 15.

В. Блавацький зазначав: “Великий акторський талант Й. Гірняка заблиснув ярко в його виконанні Мینی Мазайло, а О. Добровольська в ролі Баранової-Козино створила шедевр акторської гри”⁷. Для другого виступу Й. Гірняк й О. Добровольська обрали п’єсу “Самодури” К. Гольдони. Прем’єра цієї комедії відбулась 1 липня 1942 р. У ній брали участь кращі актори драматичного сектора.

Чудовою роботою Й. Гірняка у Львівському театрі стала інсценізація історичної драми з часів визвольної війни 1648–1654 рр. “Степовий гість” Б. Грінченка. Наступною виставою, яку він здійснив при участі О. Добровольської, став “Камінний господар” Лесі Українки. Її прем’єра відбулась в грудні 1942 р.

З великим захопленням зустрічали львів’яни Юрія Косача, братанича Лесі Українки. Йому присвячували цілі шпальти львівських часописів, писали про його обізнаність з європейською літературою, про його збірки та новели. 23 березня 1943 р. відбулась прем’єра нової віршованої драми Ю. Косача “Облога” у постанові Й. Гірняка. П’єса містила принципові засади романтичної мелодрами; її з успіхом виконали 47 разів. А ось автор, на жаль, не виправдав перше захоплення львівської публіки. Незабаром заплутався в різних необдуманих ситуаціях, що викликали скандал і принесли йому прикрі наслідки.

У вересні 1943 р. драматичний сектор ЛОТ показав трагедію “Гамлет” В. Шекспіра у перекладі Михайла Рудницького. До останньої постановки Й. Гірняка – “Ревізор” (1944 р.) М. Гоголя – спонукала дискусія на шпальтах львівської преси на тему “Гоголь – наш чи не наш”.

У Львові для німецьких військових працював німецько-драматичний театр у колишньому незакінченому театрі ім. Лесі Українки. Але найбільшою популярністю серед німців користувалось казино, куди не допускали міське населення, а також театр-вар’єте. Власне, вже в жовтні 1941 р. Зенон Тарнавський домовився з отцем Сапруном, і в будинку очолюваного ним Інституту народної творчості відкрили театр “Веселий Львів”. Кожна програма була нова: всі сценки, куплети, пісні були нові і актуальні, вони віддзеркалювали життя в місті. “При театрі згуртувалися письменники, митці і музиканти, які зрозуміли потребу такого вар’єте-театру”, – згадував Остап Тарнавський⁸.

Працювали і кінотеатри. Так, із 27 кінотеатрів Львова під час окупації працювало десять, які давали по 2–3 сеанси в день. Йшли в основному німецькомовні фільми.

Пульсувало у Львові й музичне життя. Працювала музична школа та філармонія, великі можливості відкривалися перед львівськими композиторами. У клубах часто відбувалися музичні авторські вечори, в залі великого театру йшов “Кавказ” С. Людкевича, “Українське видавництво” оголошувало конкурси на музичні твори.

У тісній співпраці з концертним бюро Крайового інституту народної творчості українські композитори, музиканти, співаки, ансамблі, хори влаштували з вересня 1941 р. до початку 1944 р. понад 800 концертів. У селах і містах демонстрували своє мистецтво співаки О. Бандрівська, М. Дуда, Д. Йоха, музиканти Л. Деркач, Ю. Крих, К. Олишкевич, український чоловічий хор, студентський хор “Бандурист”, жіночий вокальний квартет “Богема” та ін.

У 1942 р. особливе враження на українську громадськість справив організований концертним бюро крайовий конкурс самодіяльних хорів, який був присвячений

⁷ Л. Н. Спогади про М. Куліша, автор п’єси “Мина Мазайло” (розмова з реж. Й. Гірняком) // *Наші дні*. – 1942. – Чис. 6. – С. 11.

⁸ Тарнавський О. *Літературний Львів 1939–1944*. – Львів: Просвіта, 1995. – С. 132.

100-річчю з дня народження М. Лисенка. Тут не можна не згадати також Інститут народної творчості та його керівника о. Северина Сапруна (одного з організаторів львівського вар'єте). У 1943 р. відбувся концерт хорів. Виступало понад тисячу співаків – репрезентація найкращих хорів цілої галицької землі. Це був великий успіх о. Сапруна і блискучий показ хорової культури. Його фестиваль, що вивів на сцену великого театру сотні виконавців з усіх куточків західної землі і зібрав тисячі глядачів, залишив по собі гарне враження і був чудовим показом української народної творчості і культури. Виступи переможців, насамперед перед оперним театром і у Стрийському парку, перетворилися у справжню маніфестацію української пісні у української культури. З наближенням до Галичини радянсько-німецького фронту організоване культурне життя у Львові почало згасати. Навесні 1944 р., коли радянські війська рішучим наступом увійшли на територію Західного Поділля, велика група львівської творчої інтелігенції обрала для себе шлях на еміграцію. Для абсолютної більшості тих, хто залишився і працював у повоєнні роки у Львові, сам факт їх колишньої участі в діяльності будь-яких культурно-освітніх установ і мистецьких спілок став підставою для репресій з боку радянської влади.

З матеріалів літературного характеру, що друкувалися у пресі в роки німецької окупації, ми можемо зробити висновки, що ні в Кракові, ні у Львові в ці роки не вийшли такі наукові праці, як, наприклад, “Історія української літератури” М. Гнатишак, “Українська еміграція” С. Наріжного. А все ж, у пресі, в тому числі й на сторінках “Наших днів”, з’явилися наукові розвідки, присвячені творчості Л. Барановича, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, Лесі Українки, В. Стефаніка та ін., з якими виступили В. Сімович, М. Деркач, Ю. Стефанік, Ю. Шевельов та ін. Як стверджує проф. Микола Ільницький, “має право зайняти місце в історії нашої літератури й порівняно невеликий період від кінця червня 1941 р. до середини 1944 р. Хай не позначений великими творчими здобутками, він усе ж продемонстрував живучість українського художнього слова, яке навіть під “вогнем і смерчем” не тільки змогло з гідністю вистояти, а й забезпечити собі дальше тривання – як вияв духу народу – в час нових тривог і випробувань”⁹.

LITERARY AND ARTISTIC L’VIV OF 1941–1944

(following the Ukrainian periodicals from the stock of the Scientific Library of L’viv Ivan Franko National University)

Anelia SOLOVIOVA

*Scientific Library of L’viv Ivan Franko National University,
5, Drahomanov Str., L’viv, 79601, Ukraine, tel. (032) 239-45-02*

Literary, theatrical, and cultural life of the Ukrainians in L’viv in 1941–1944 has been analyzed following the Ukrainian periodicals from the period of the German occupation. Emphasis was placed on the role of periodicals (especially monthly publication “Our Days” (“Nashi Dni”)) as a source of information about the literary and artistic activity of the Ukrainians in L’viv and Halychyna during the World War II.

Keywords: Ukrainian periodicals, Ukrainian cultural life, L’viv during the World War II, periodical “Our Days” (“Nashi Dni”).

⁹ Ільницький М. *Драма без катарсису...* – С. 132.

**ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ЛЬВОВ 1941–1944 гг.
(на материалах украинской периодики из фондов Научной библиотеки
Львовского национального университета имени Ивана Франко)**

Анелія СОЛОВЬЁВА

*Научная библиотека Львовского национального университета имени Ивана Франко,
ул. Драгоманова, 5, г. Львов, 79601, Украина, тел. (032) 239-45-02*

На основании материалов украинской прессы периода немецкой оккупации рассмотрена литературная, театральная и культурная жизнь в целом украинцев Львова в 1941–1944 гг. Подчёркивается важность периодических изданий (особенно ежемесячника “Наші дні”) как источника к изучению литературно-художественной деятельности украинцев во Львове и Галичине во время Второй мировой войны.

Ключевые слова: украинская периодика, украинская культурная жизнь, Львов, Вторая мировая война, периодическое издание “Наші дні”.

Стаття надійшла до редколегії 9.11.2011

Прийнята до друку 4.05.2012